

ZAMONAVIY QO'G'IRCHOQ TEATRIDA QO'G'IRCHOQ YASASH TEXNOLOGIYASI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.081>

Bexzod Mamatqulov
behzodkukol1990@email.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada qo'g'irchoq teatrlarini rivojlantirish, spektakllar badiiy saviyasini yanada oshirish maqsadida qo'g'irchoq yasash texnologiyasi haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: rassom, rejissor, qo'g'irchoq, qo'g'irchoq ustasi, pape-mashe, 3D printer, texnologiya, teatr, san'at

TECHNOLOGY OF PUPPET MAKING IN MODERN PUPPET THEATRE

Bekhzod Mamatkulov
behzodkukol1990@email.ru

Abstract: This article discusses the technology of puppet making in order to develop puppet theaters and further improve the artistic level of performances.

Keywords: artist, director, puppet, puppeteer, papier-mâché, 3D printer, technology, theater, art

“...Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas
qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor.

Va men ishonaman, nasib etsa, havas
qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk
adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi”.

(SH.M.Mirziyoyev)

Barcha tomoshaviy san'atlar orasida qo'g'irchoq teatri eng murakkab va qiyin turi ekanligiga yetarlicha e'tibor bermaymiz. Asosan, unga kattalar teatriga nisbatan yuzakiroq munosabat shakllanib qolgan. Bolajonlar, jajji tomoshabinlar teatri maqomi qo'g'irchoq teatriga yondashuvda ustuvorlik qilib kelmoqda. Teatr san'atining eng qadimiylaridan biri bo'lgan qo'g'irchoq teatri aslida kattalar uchun ko'proq xizmat qilgan. Ayniqsa, sharqda qo'g'irchoq teatri jamiyat madaniy-ma'rifiy dunyosida muhim o'rin tutgan. Sharqda ham, g'arbda ham ayrim sabablarga ko'ra qo'g'irchoq teatri mavqaida o'zgarishlar yuz bergan. XX asrga kelib qo'g'irchoq teatri san'atida asl maqomini tiklash, kattalar uchun ishlaydigan teatrlar qatoridan

munosib o'rinni egallashga harakat sezilarli bo'ldi. Ayniqsa, Sergey Obrazsov boshqargan Moskva katta qo'g'irchoq teatrining bu boradagi izlanishlari va erishgan yutuqlari ibratlidir. Bir qarashda oddiy ko'rinuvchi qo'g'irchoq teatri teatri san'atida ulkan, hatto "katta" teatrlar yetib ololmaydigan cheksiz imkoniyatlar borligini teatrning yuksak mahoratli san'atkorlari, tarixchi va nazariyotchilari yaxshi biladilar. Ammo keng tomoshabinlar ommasida "bu ko'proq bolalar teatri" degan qotib qolgan tasavvurni o'zgartirish, qo'g'irchoq teatr san'ati ustalaridan maqsadli ijodiy izlanishlarni, bu yo'lda yetuk spektakllarini muntazam yaratib borishni taqozo qiladi.

Bugungi kun dramaturgiya sohasida aynan qo'g'irchoq spektakllari uchun maxsus asarlar yozuvchi milliy dramaturglar yetarli emas. Chet el asarlarini sahnaga olib chiqish yaxshi, biroq, sahnalashtirilayotgan spektakllarda milliylik, ulug' meros, ajdodlar ruhiga hurmat masalasi muammoligicha qolmoqda. Jumladan, asarda dekoratsiya, musiqa va shovqinlar, libos singari jamiki ifodaviy vositalar borki, ular milliylik ruhidan uzoq. Bugungi kunda mazkur masalani jiddiyoq o'ylab ko'rishga to'g'ri keladi, nazarimizda.

Respublikamizda qo'g'irchoq teatrlarini rivojlantirish, spektakllar badiiy saviyasini yanada ko'tarish masalasida so'z ketganda, ko'pgina hollarda mutaxassis kadrlar - qo'g'irchoq teatri aktyorlari masalasiga urg'u beriladi. Biroq, bugungi kun ijodiy jarayonlari kuzatilganda yanada muhim masalalar ko'zga tashlanmoqda. Bu, avvalo, qo'g'irchoq yasash texnologiyasi bilan bog'liqdir. Jajji bolajonlar sahnada ko'radigan qahramon - qo'g'irchoq qahramonlaridir. Tomoshabinlar mazkur qahramonlarga ergashadi, ular orqali bilish, o'rganish jarayonlari bilan oshno bo'ladi.

Shu bilan birga, qo'g'irchoq yasashda ikki masala kishini o'yg'a toldiradi. Bu - qo'g'irchoqlarda milliy qiyofa va harakatlanish imkoniyatlari bilan bog'liqdir. Har ikki masala bugungi kun qo'g'irchoq teatrlarining dolzarb ahamiyat kasb etuvchi muammolaridan biridir. Chunki, san'atshunoslik fanlari doktori, professor S.Qodirova aytganidek, "hozirgi kunda ham qo'g'irchoq teatrida dramaturg, rejissyor, aktyor, rassom aytmoqchi bo'lgan fikrlarini qo'g'irchoq yordamida amalga oshiradi. Shu sabab qo'g'irchoq teatrida kimning o'rni birlamchi ahamiyatga ega deganda, ko'z oldimizga inson qo'li bilan yasalgan va jonlantirilgan jonsiz qo'g'irchoq tasviri keladi"¹.

Aynan qo'g'irchoq - qo'g'irchoq teatrining asosiy mezonini hisoblanadi. Qo'g'irchoq orqali, pyesaning g'oyaviy va emotsional jihatlari tomoshabinlar ongiga yetkazib beriladi. Mazkur badiiy vositaning qanchalik mukammalligi, qo'g'irchoqning ifodaviy xususiyatlarining turli-tumanligi, qo'g'irchoqbozning qo'g'irchoqni boshqarishdagi mohirligi tomoshabinlar nigohida ushbu spektaklning ma'no va mazmunini to'laqonli va chuqur ochishga imkoniyat beradi.

¹ S.Qodirova "O'zbek qo'g'irchoq teatrida an'ana va zamonaviy taraqqiyot masalalari" Yangi O'zbekiston – yangi davr qo'g'irchoq teatrlari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Toshkent – 2025.

Qo'g'irchoqboz aktyor, qo'g'irchoqning tashqi obrazini yaratuvchi rassomning mahorati qo'g'irchoqning texnik imkoniyatlari bir-biriga uzviy ravishda bog'liq sanaladi. Qo'g'irchoq tajribali aktyor qo'lida ifodali, jonli bo'lib gavdalansa, tajribasiz aktyor qo'lida buni aksini ko'rishimiz mumkin. Yana bir jihat, tajribali aktyor ham texnik jihatidan mukammal bo'lmagan qo'g'irchoq orqali yaratayotgan obrazining barcha jihatlarini ko'rsata olmaydi.

Qo'g'irchoq - bu ijro imkoniyatlari cheklangan "aktyor" sanaladi. Qo'g'irchoq yuz ifodasiga ega emas, u o'zining ovozi bilan "gapirmaydi", uning harakatlari inson harakatlariga nisbatan shartli va notabiiydir. Qo'g'irchoqning barcha ifoda kuchi uning niqobi va imo-ishoralarida, harakatlarida, tana va boshning burilishida namoyon etiladi. Qo'g'irchoqning harakatlaridagi jonlilik, ishontiruvchanlik, ishoralarning aniqliligi yasali mahoratiga bog'liq bo'ladi. Bu o'rinda hattoki qo'g'irchoq va uning libosi tayyorlanadigan mato ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, qo'g'irchoqlarni tayyorlashning texnik yechimlari, oxir-oqibat uning badiiy imkoniyatlarini ham belgilaydi.

Qo'g'irchoqlarni qayta grimlash va liboslarini almashtirish orqali ma'lum bir postanovkadan boshqasiga o'tkazilishi hammavaqt ham ijobiy natijalarni beravermaydi. Bugungi kunda qo'g'irchoq teatrlari har bir postanovka uchun alohida, maxsus qo'g'irchoqlar jamlanmasini yaratishi va har bir qo'g'irchoqning tashqi ko'rinishiga alohida yondashishi lozimligini tushunib yetishlari lozim.

Bugungi zamonaviy qo'g'irchoq teatrlari bir-biridan qo'g'irchoqlarning tuzilishi, ularni boshqarish usullari va sahna tuzilmalari bilan farqlanadigan turli xil qo'g'irchoq turlari ishtirokidagi spektakllarni namoyish etmoqda. Misol uchun, "Yurt tumori To'maris" (T. Mirzo ins., rej. Sh. Yusupov, rassomlar V. Apuxtin, M. Ro'zmetova), "Jaloliddin Manguberdi" (T. Mirzo asari, rej. Sh. Yusupov, rassom M. Ro'zmetova), "Shiroq" (rej. Sh. Yusupov, rassom M. Ro'zmetova), "Bahrom va Dilorom" (rej. Sh. Yusupov, rassom V. Apuxtin), "Sheryurak yoki Bobur haqida qissa" (M. Ro'ziyev ins., rej. D. Shayxov, rassom A. Djabborova), "Farhod va Shirin" (rej. D. Shayxov, rassom A. Djabborova), "Sehrli tabib" (Sh. Usmonova va D. O'roqova asari, rej. Sh. Usmonova) kabi spektakllarda qo'g'irchoqlarga yondashuvdagi ijodiy tendensiyalar yaqqol namoyon bo'lmoqda.

O'zbek Milliy qo'g'irchoq teatrida "Yurt tumori To'maris" spektakli sahnalashtirildi. Spektaklning muallifi T.Mirzo, sahnalashtiruvchi rejissor Sh.Yusupov, rassom M.Ro'zmetovalar hisoblanadi. Rejissor Sh.Yusupov asarga yondashish jarayonida spektakl mohiyatini anglagan holda qo'g'irchoqlardan o'rinli foydalanadi. "Sh.Yusupovning uslubiga xos qo'g'irchoqlar bilan aktyorlarning "jonli" yo'sinda chiqishi, raqsga tushishi, turli tuslanishlar, yorqin ko'rinishlar

uyg'unligi spektaklni o'ziga xos bo'lib chiqishini ta'minladi"². "Yurt tumori To'maris" spektaklida rejissor aktyorlardan qahramonlarini nafaqat "jonli" planda, balki qo'g'irchoqlar tasvirida ham gavdalantirishni talab qildi. Spektaklda asosan ochiq planshetli qo'g'irchoqlar ishlatilgani uning mohiyatini to'laqonli ochib berishga xizmat qilgan.

To'maris haqidagi hikoya davomida ikki raqqosa musiqa og'ushida niqob taqib raqsga tushadi. Ushbu raqs sahnasi spektaklning prologi bo'lib, asar qahramoni tomoshabinlarga "jonli" tarzda murojaat qiladi. Murakkab ishlangan To'maris qo'g'irchog'i uzun bosh kiyim va oq libosga burkangan bo'lib, ustidan sovut kiygan. Uning yuzi cho'ziq, bosh qismi pape-mashedan yasalgan, katta ko'zlari mag'rur nigoh bilan boqadi, sochlari uzun, oyoqlari bo'lmasa ham, qo'llari uning xarakterini ochib beradi. Qo'g'irchoqni harakatlantirishda ikki aktyor ishtirok etadi: biri qo'g'irchoqning tanasi va bir qo'lini boshqaradi, ikkinchisi esa uning bosh va ikkinchi qo'lini harakatga keltiradi. Ichki qismga o'rnatilgan simli bo'yin mexanikasi orqali qo'g'irchoq boshqariladi. Qo'g'irchoqning gavdasini tik holda ushlab turish uchun maxsus moslama tayyorlangan bo'lib, birinchi aktyor beliga maxsus kamar taqadi va qo'g'irchoqning boshi yog'och moslama yordamida ushlab turiladi. Yog'och prujina bilan mustahkamlanib, aktyor uchun boshqarish qulay bo'lishi maqsadida maxsus uslubda tayyorlangan. Qo'g'irchoqning qo'llari tayyorlangan bo'lib, aktrisa D.Shermatovaning harakatlari bilan jonlanadi, oyoqlari esa qo'g'irchoq oyoqlari vazifasini bajaradi. Ayollarga xos xususiyatlar yuz ifodasi va harakatlarda aks etadi.

Bunday ijodiy jarayonlarni boshqa qo'g'irchoqlarning yasash texnikasida ham kuzatish mumkin. Aktyorlarning harakatlari orqali qo'g'irchoqning badiiy qiyofasi jonlanadi. Tomoshabinlar esa qo'g'irchoq o'z-o'zidan harakatlanayotgandek taassurotga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, qo'g'irchoq ustasining mahoratini namoyon etadi. Chunki uzun libos ostida yashiringan aktyor og'ir, bo'yiga teng qo'g'irchoqni mohirlik bilan boshqarishi kerak. Bu esa katta jismoniy kuch va tayyorgarlikni talab qiladi. Qo'g'irchoqning boshini bir aktyor, qo'lini esa ikkinchisi harakatga keltiradi, asosiy aktyor esa o'z replikalarini ijro etib turadi.

"Yurt tumori To'maris" spektakli qo'g'irchoqlarini yasashda odatiy uslublardan biri pape-mashe texnologiyasidan keng foydalanilgan. Pape-mashe texnologiyasi dastavval Xitoydan kelib chiqqan. Xitoyliklar miloddan avvalgi II asrda qog'oz ixtiro qilingandan keyin undan turli buyumlar yasashni boshlaganlar. Keyinchalik bu usul Yaqin Sharq, Yevropa va boshqa mintaqalarga tarqalgan. Biroq bugungi texnologiyalar davrida biz hali hamon pape-mashe texnologiyasidan foydalanib kelmoqdamiz.

² Istiqol va milliy teatr. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. –B.204.

Xalqaro tajribalarni kuzatadigan bo'lsak, xorijiy qo'g'irchoq teatrlari allaqachon biz qo'llayotgan qo'g'irchoq yasash texnologiyalaridan voz kechib, yangi bosqich, yangi yasash usullariga o'tishgan. Fikrimizcha, qo'g'irchoq yasash texnologiyalariga o'zgartirish va yangiliklar kiritish vaqti keldi. Bugunning tomoshabinlarini, ayniqsa o'sib kelayotgan bolalarni endi eski uslub va texnologiyalar bilan aldab bo'lmaydi. Ular zamonaviy gadjet va texnikalardan osonlikcha foydalanayotgan, jahondagi o'zgarish va yuksalishlardan xabar topayotgan bir paytda qo'g'irchoq teatri rejissorlari, rassomlar va qo'g'irchoq yasovchi ustalar qo'g'irchoq yasash texnologiyasiga o'zgartirish kiritishlari shart. Teatrlarimizda zamon talabidan kelib chiqqan holda ko'p funksional, mexanik imkoniyatlari keng, personajning hissiyotlarini ko'rsata oladigan 3D printer texnologiyasi asosida tayyorlanadigan qo'g'irchoqlarni yasash vaqti keldi, nazarimda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, texnik imkoniyatlari keng bo'lgan qo'g'irchoqlarni boshqara oladigan aktyorlar ham doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, malaka oshirishi lozim. Chunki qo'g'irchoq teatri o'z turlari orasida eng murakkablaridan biri bo'lib, bunda aktyor va qo'g'irchoq uyg'unlikda harakat qilishi muhim sanaladi. Obraz yaratilishida qo'g'irchoqning o'ziga xos tuzilishi va yasaliş texnologiyasi katta ahamiyatga ega. Aktyor esa qo'g'irchoqlarni harakatga keltirish, boshqarish va ularning o'rniga so'zlash jarayonida tomoshabin ko'ziga ko'rinmasligi kerak. Afsuski, bugungi kunda imkoniyati cheklangan qo'g'irchoqlarni to'g'ri ijro eta olmayotgan aktyorlar ham uchrab turadi. Shu sababli, hozirgi qo'g'irchoq teatrlarida qo'g'irchoqlar va sahna to'siqlarini texnik jihatdan takomillashtirish ustida doimiy ravishda ish olib borish zarur. Bu kabi ishlarning muntazam amalga oshirilishi ayni muddao bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov M.X. Xalq qo'g'irchoq teatri. - T.: G'.G'ulom nom. ad. va san. nashr., 1972.
- 2 Istiqlol va milliy teatr. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. -B.204.
3. S.Qodirova "O'zbek qo'g'irchoq teatrida an'ana va zamonaviy taraqqiyot masalalari" Yangi O'zbekiston - yangi davr qo'g'irchoq teatrlari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Toshkent - 2025.